

JOQARI KLASLARDA QARAQALPAQ ÁDEBIYATIN OQITIWDA INTERAKTIV TEXNOLOGIYALARDI QOLLANIWDIŇ ÓZGESHELIKLERI

Islambek Yusupov

Berdaq atındaǵı Qaraqalpaq ádebiyatı tariyxı

mámleketlik muzeyiniń jetekshi qánigesi

Ключевые слова: процесс урока, поэзия, поэма, образ, творчество, стиль, метод, жанры, обучение, разбора лирического произведения.

Qaraqalpaq ádebiyatın oqıtıw barısında «metod», «usıl», «texnologiya» sıyaqlı sózlerdiń mánilerine itibar beriw oqıtıwshılardan talap etiledi. Bul másele boyınsha belgili pedagog alımlar P.V.Bespalko, Yu.O.Bogdanova, I.V.Bogolyubov, H.Ǵulomova, Q.U.Tolipov hám M.Usmonbaeva, T.Madumarov hám M.Kamoldinov hám basqalardıń miynetlerinde metodikalıq pikirler ayılǵan. Ayırım metodistler tárepinen «texnologiya» sózine tómendegishe anıqlama beredi: «Texnologiya» yunonsha «texnos» – “sheberlik”, óner hám «logos» ilim, tálimat sózlerin payda etedi. Bul pikirlerdi B.Sultanov, A.Tilegenov, F.Baynazarovlarda qaytalaydı. Biraq S.X.Bayjanov hám Q.D.Daniyarovlardıń miynetinde: “«Texnologiya» grekshe «techne» – “sheberlik”, dóretiwshilik, «logos» – túsinik, bilim sózlerinen payda etilgenin atap ótedi”. Bul alımlardıń pikirleri hárqıylı bolǵanı menen mazmunı bir-birine jaqın. Demek, “texnologiya” sózi sabaqta oqıtıwshınıń dóretiwshilik sheberligin anlatadı.

Qaraqalpaq ádebiyatın oqıtıw barısında “Skarabiy”, “Kaskad”, “T-sxema”, “Ne ushın”, “Pinbord”, “Aqılıy hújim”, “Klaster”, “Sinkveyn”, “Insert”, “Bumerang”, “Bilemen. Biliwdi qáleymen. Bilip aldım” (BBB), “6x6x6” qusaǵan oqıtıw texnologiyaları sabaq barısında paydalanılıp, metodist oqıtıwshılar tárepinen birese metod, birese usıl, birese texnika, geyde strategiya, birese texnologiya sıyaqlı terminlerı menen atalıp júr. Bul

terminlerdi “oqıtıw texnologiyası” dep atasaq maqsetke muwapıq boladı. Usı texnologiyalardıń ádebiyat sabaqlarında, ámeliyatta qollanıw ózgesheliklerine toqtap ótemiz.

Qaraqalpaq ádebiyatın oqıtıwda “Skarabiy” texnologiyası az qullanıladı. Kópshilik ádebiyatshı oqıtıwshılar sabaq barısında bul usıldı qollanıwǵa dıqqat awdarmaydı. Negizinde usı texnologiyanı ádebiyat sabaqların oqıtıwda úyge tapsırmanı soraw, jańa temanı túsindiriw, sabaqtıń bekkemlew basqıshlarında paydalanıwǵa boladı. “Skarabiy” texnologiyasın qollanǵanda oqıwshılardıń qızıǵıwshılıǵı hám bilim kónikpeleri esapqa alınadı, reflektiv baqlawları arqalı ámelge asırıladı. Oqıwshılar ádebiy materiallardı ózlestiriwde, olardıń dóretiwsilik izleniwi, pikirlew qábilleti kórinedi. Bul texnologiya izbe-izlik tiykarında tómendegishe ámelge asırıladı. 1) Qaraqalpaq ádebiyatı pání boyınsha ótiletuǵın temanıń mánisi, mazmunı hám rejesi aqılıy hújim texnologiyası tiykarında beriledi. Ádebiyat boyınsha úyreniletuǵın temalar ortasındaǵı baylanıslar tiykarǵı túsiniqler anıqlanaladı. Ádebiyat boyınsha berilgen temalardıń hárbir sorawı tereńnen úyreniledi. Berilgen tema boyınsha oqıwshılarda jańa idealar payda boladı. Ádebiyat oqıtıwshısı temanı juwmaqlap, oqıwshılardıń alǵan bilimlerin bekkemleydi.

Qaraqalpaq ádebiyatın oqıtıwda “Kaskad” texnologiyası oqıwshılardıń pikirlerin bir jerge toplawǵa járdem beredi. Texnologiyanıń tiykarǵı maqseti: oqıwshılardıń anıq hám erkin pikirlew qábiletin jetilistirip baradı.

“Veer” texnologiyası – bul ádebiyat sabaǵın oqıtıwda keńnen qullanıladı. Ádebiyat sabaǵı barısında quramalı, mashqalalı temalardı úyreniwde óz nátiyjesin beredi. Bul texnologiyanı qollanıwda tema boyınsha dáslep tolıq hám qısqa maǵlıwmatlar beriledi. Bunnan keyin tema boyınsha tiykarǵı mashqalalı sorawlar tolap hám onı ajratıp, oqıwshılardı kishi toparlarǵa bólip, bólingen toparlarda berilgen sorawlar boyınsha talqılaw ótkeriledi. Yaǵnıy mashqalanıń unamlı hám unamsız tárepleri, abzallıqları hám kemshilikleri anıqlanadı. Ádebiyat sabaqlarında bul texnologiya sın talıqlaw, anıq, erkin pikirlewdi jetilistirip, oqıwshılardıń óz pikirlerin awızeki hám jazba bayan etiwge,

qorgawga sharayat jaratiladi. Veer texnologiyasi tiykarında ádebiyat boyınsha temalardıń sorawları boyınsha kishi toparlardaǵı hárbir oqıwshınıń háreketsheń qatnasıwı támiyınlenedi. Olardıń sorawları boyınsha bilimleri bahalanadı.

“Pinbord” texnologiyası – bul ádebiyat sabaqlarında keńnen qollanıp, onıń mánisi “pin” sózi “bekkemlew”, “board” sózi “taxta” sózinen alınǵan bolıp, ádebiyat boyınsha mashqalanı payda etiwge baylanıslı pikirlerdi sistemalastırıp, toparda ámelge asırıw, jámaát túrinde yamasa jekke túrde qarama-qarsı pikirlerdi tereńlestiriwge múmkinshilik jaratadı. Dáslep ádebiyatshı muǵallım mashqalalı sorawdı ortaǵa taslaydı hám oqıwshılardan óz pikirlerin bildiriwdi soraydı. Tuwrıdan tuwrı yamasa ulıwma aqlıy hújimniń baslanǵanıday etip shólkemlestiredi. Háreketsheń oqıwshılar muǵallım tárepinen xoshametlenedi. Bunnan keyin oqıwshılardıń pikirleri tallanadı, dodalanadı, bahalanadı hám nátiyjeli pikirler talqılanadı. Usı juwmaqlawshı pikirler bólek qaǵazlarǵa hám taxtaǵa jazıladı. Bul texnologiyada mashqalalı sorawlar boyınsha pikirler jámlenip, topar aǵzaları taxtaǵa shıǵadı hám óz ara pikirlesedi. 1) Qáte yamasa takirarlanatuǵın pikirler alıp taslanadı. 2) Talaslı pikirlerlerge anıqlıq kiretilei. 3) Pikirler mazmunı boyınsha ajratılıp, topar aǵzaları arasında qayta talqılanadı. Olardıń óz ara qarım-qatnasları yamasa basqa belgiler járdeminde belgilenedi. Topar aǵzalarınıń jeke yamasa qarama-qarsı pikirleri kelip shıǵadı.

Qaraqalpaq ádebiyatın oqıtıwda “T-sxema” texnologiyası keńnen qollanıladı. Bul texnologiya quramalı, kóp tarmaqlı, mashaqalalı xarakterdegi temanı jańa temanıń juwmaǵında qollanıladı. Oqıwshılar arasında jańa temanı sınaǵa alıw, logikalıq pikirlerin rawajlandırıwǵa, óz ideaları hám pikirlerin jazba yaki awızeki bayan etiw, olardı qorgawǵa imkaniyat jaratıladı. Dáslep X-XI klass oqıwshıları “T-sxema” texnologiyası qaǵıydaları menen tanıstırıladı. Oqıwshılar jekke tártipte jup-juptan yamasa kishi toparlarda T-sxemasın tolıqtıradı. Óz pikirlerin jazba túrde T-sxemasınıń on hám shep táreplerine jazıp shıǵıladı. Pikirler qarama-qarsı bolıwı múmkin. Sxemadaǵıday pikirler tallanadı.

Qaraqalpaq ádebiyatın oqıtıwda “Delfi texnikası” qollanıp, sabaq barısında bul texnologiyanın maqseti hám wazıypaları oqıtıwshı tárepinen túsindiriledi. Bul texnologiyada mashqalalı sheshimnıń eń jaqsısı tańlanadı hám oǵan baha beriledi. Topardıń hárbir aǵzası berilgen variantlardıń mazmunı hám ahmiyeti jaǵınan toparlarǵa ajratıladı (birinshi eń ahmiyetli, ekinshi onsha ahmiyetli emes hám nátiyjelerin vedomostqa jazıp qoyadı.). Hárbir variant nátiyjelik hám basqa kórsetkishler dárejesi tiykarında 10 ball menen bahalanladı. Nátiyjeler “B” qatarına jazıladı. “D” hám “B” qatarlarınıń nátiyjeleri ulıwmalastırıladı hám juwmaǵı “Q” qatarına jazıladı. Bahalaw qaǵazı islep shıǵarıladı hám nátiyjeler kórsetiledi. Joqarı klaslarda S.Majitovtıń “Inyat bolısqa”, “Qız kelinsheklerge” qosıqların “aqılıy hújim” metodı menen úyreniwge boladı. Bul usıldı qollanıw barısında “aqılıy hújim” texnologiyasınıń tarıyxı haqqında túsiniq beriledi. Belgili pedagog F.Osboriy “aleks reklaması” arqalı Batter, Barten, Rastiyin, Osboriy formalarında bir neshe jıllar burın qollanǵan. Sońınan bul texnologiyanın mazmunın tereńlesip, xalıq aralıq shólkemlerde paydalana baslaǵan. Házirgi kúnde kópshilik rawajlanǵan mámleketlerde “aqılıy hújim” texnologiyası juwapgershilik penen bilimlendiriw sistemasında keńnen qollana basladı. Respublikadaǵı oqıw orınları “aqılıy hújim” texnologiyasın 2000-jıllardan baslap paydalanıp kiyatır. Bul usıldıń mánisi ápiwayı. Oqıwshılar tema boyınsha mashqalalı soraw hám másele menen tanıtırıladı. Berilgen másele boyınsha oqıwshılardıń óz pikirlerin bildiriwine belgilengen waqıt ajratıladı. Máselen, 10 minut beriliwi múmkin, oqıwshılar 10 minut ishinde barlıq pikirlerin jazıp baradı. Bildirilgen pikirler bahalanadı. Klasta shawqım bolıwǵa, ayırım oqıwshılar basqa oqıwshınıń pikiri ústinen kúliwge yamasa onı unamsız bahalawǵa ruxsat berilmeydi. Dáslepki basqıshta oqıwshılardıń ideaların jıynaw, ayırıqsha qatnasqan oqıwshılardıń pikirlerin xoshametlep ketiw, waqıt pitkennen keyin oqıwshılarǵa taxtaǵa jazılǵan barlıq pikirlerin oqıp beriwge waqıt beriledi. Keyin ádebiyatshı oqıtıwshı járdeminde barlıq idealar toparlarǵa bólinedi. Olar talıqlanıp eń jaqsı variantlar tańlap alınadı. Ádebiyat sabaqlarında qollanatuǵın “aqılıy hújim” texnologiyasınıń tiykarǵı qaǵıydaları bar. Ádebiyat boyınsha berilgen sorawǵa bildirilgen pikir hám idealardı sınǵa

almaydi hám bahalanbaydi. Usınıs etilgen pikir hám idealar fantastikalıq bolsa da bahalanbaydı, sına alınbaydı. Hámmenin bildirgen pikirleri bir qıylı boladı. Pikir bildiriwshinin sózin bólmew kerek. Pikir hám idealar sanın kóbeytiw kerek. Jańasha pikir hám usınıslardı juwmaqlaw kerek.

X-XI klaslardın ádebiyat baǵdarlamasında berilgen ádebiy temalar boyınsha túsinikke iye bolıw ushın, oqıwshılardıń jeke bilimlerine qatnasın anıqlaw maqsetinde bul usıldı qollanıwımız múmkin.

Hárbir sorawǵa oqıwshılar toparlarǵa bólinip juwap beredi. Olar klasterdi dúziwge qoyılatuǵın talaplar tiykarında berilgen temanın mazmunına baylanıslı túsinikler haqqında oyına kelgen barlıq maǵlıwmattı jazadı. Topar aǵzaları maǵlıwmatlar arasında ilajı barınsha kóp pikirdi kórsetiwge háreket etiwı kerek.

Kúnxoja, Ájiniyaz, Berdaq shayırlardıń lirikasin «Insert» texnologiyası menen oqıtıwda ózine tán ózgeshelikleri menen ajıralıp turadı. Sabaq barısında «Insert» texnologiyasın qollanıw arqalı túsindirilip atırǵan ádebiy materialdı oqıwshılar qansha dárejede ózlestirgenligin tiykarǵı belgilerden paydalanıw járdeminde anıqlaw múmkin. Bul texnologiyanı qollanıw oqıwshılarda tekst penen jumıs islewdiń effektivliligin, túsinip oqıwdı, ótilgen material menen jańa temanın baylanısın kórsetiw uqıplılıǵın arttıradı. Máselen, bunı Kúnxoja, Ájiniyaz, Berdaq shayırlardıń lirikasin úyreniw maqsetinde paydalansa boladı. Birneshe kórkem tekstler yamasa qosıqlardan úzindiler beriliwi múmkin.

ÁDEBIYATLAR

1. Yusupov K.A. Qaraqalpaq ádebiyatın oqıtıw metodikası. Sabaqlıq. — Tashkent: Sano-standart, 2018. — 21 b.t. — 336 b.
2. Юсупов К.А. Академиялық лицейлерде қарақалпақ әдебиятын оқытыў методикасы. Монография. — Нөкис: Qaraqalpaqstan, 2019. — 7 б.т. — 112 б.
3. Yusupov K.A. Kórkem shıǵarmalardıń mazmunın úyreniw metodikası. Oqıw qollanba. — Tashkent: Yosh avlod matbaa, 2021. — 23,75 б.т. — 380 б.

4. Юсупов К.А. Қánigelik hám pedagogikalıq ámeliyat. Oqıw qollanba.– Nókis: Ilimpaz, 2021. – 3.75 6.т. – 60 6.
5. Yusupov K.A. Arnawlı pánlerdi oqıtıw metodikası. sabaqlıq. – Tashkent: INNOVATSIYA-ZIYO, 2022. – 19 6.т. – 304 6.
6. Yusupov K.A. Qaraqalpaq ádebiyatın oqıtıw texnologiyaları. Oqıw qollanba. – Tashkent: INNOVATSIYA-ZIYO, 2022. – 9.3 6.т. – 144 6.
7. Yusupov K.A. Qaraqalpaq ádebiyatın oqıtıwda ádebiy materiallardı tallaw metodikası. Monografiya. – Tashkent: METHODIST NASHRIYOTI, 2023. –120 b
8. Yusupov K.A., Yusupov I.K. Qaraqalpaq ádebiyatın oqıtıwda innovaciyalıq-pedagogikalıq texnologiyalar. Oqıw qollanba. – Tashkent: METHODIST NASHRIYOTI, 2023. – 148 b
9. Yusupov K.A. Qaraqalpaq ádebiyatın oqıtıwdıń ilimiy metodikalıq tiykarları. Monografiya. – Tashkent: NIF MSH, 2024. –154 b. UDK: 82 KBK: 83 Yu 91. ISBN: 978-9910-793-05-9.
10. Yusupov K.A. Jazıwshılardıń ómiri hám dóretiwshilgin úyreniw metodikası. Oqıw qollanba. – Tashkent: ILIM NUR, 2024. – 14 6.т. – 220 6.
11. Yusupov K.A. Kórkem shıǵarmalardıń tallawdıń ilimiy metodikalıq tiykarları. Monografiya. – Tashkent: INNOVATSIYA-ZIYO, 2025. –148 b. UDK: 37.013 KBK: 74.0 K 87. ISBN: 978-9910-707-37-7.